

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертаційну роботу Гаврилук Тетяни Вікторівни

“Християнська антропологія в її сучасних трансформаціях”,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук

за спеціальністю 09.00.11 - релігієзнавство

Сьогоднішній світ із притаманною йому бурхливою динамікою розвитку дозволяє долати міжкультурні кордони, розкривати глобальні перспективи пізнання довкілля і, що найголовніше, народжує нову людину, яка розкриває свої здібності в широкому діапазоні діалектики добра і зла, руйнації та становлення, запитів і відповідей доби суперечливої цивілізації. Виразом цього факту постає антропологічний поворот ХХ століття, який знайшов своє відображення у філософській та релігійній антропології.

Свій варіант відповіді на питання сучасності надає християнська антропологія, котра осмислює традиційне догматичне вчення про людину в контексті соціокультурних реалій, запитів, що лунають у пошуках філософської антропології, претендуючи на цілісну, вичерпну характеристику людини. В цьому процесі усталені догматичні теорії чи положення отримують нове тлумачення, а загальноживані терміни, що використовувалися для їхнього означення, часом набувають невизначеності або виявляються спірними. Все це зумовлює модернізацію багатьох віроповчальних аспектів усіх церков.

Антропологічні вчення християнських теологів виступають підґрунтям для побудови соціальних вчень, вироблення моделей співпраці із державою, іншими конфесіями на основі антропоцентризму. Вони дозволяють з позицій християнського віровчення орієнтуватися в стрімко змінюваному світі, дають відповіді на антропологічні запити III тисячоліття.

Християнські уявлення про людину на нинішньому етапі цивілізаційного поступу світу взагалі й України як суверенної держави, зокрема, піддаються активній трансформації. Враховуючи широке поліконфесійне поле України, на

теренах якої представлені всі традиційні конфесії християнства, актуальним постає компаративний науковий аналіз особливостей тлумачення основних антропологічних положень - вчення про людину як образ та подобу Бога, про свободу волі, про любов та особистість, які в суспільній думці сучасного українського соціуму набули аксіологічного значення.

Означені питання, які мають високу науково-теоретичну, науково-практичну і суспільну значущість, але до сьогодні не знайшли належного висвітлення як у вітчизняному, так і світовому релігієзнавстві, переконують в актуальності та своєчасності дисертаційного дослідження Т. В. Гаврилюк “Християнська антропология в її сучасних трансформаціях”, особливо із врахуванням зростаючого суспільного інтересу до духовних, зокрема християнських, коренів українського соціуму (с. 4-6).

Слід наголосити, що дисертаційна робота виконана в руслі проблематики актуальних науково-дослідницьких робіт Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України.

Варто вказати на здобутки дисертаційного дослідження, що мають вагому наукову новизну. Результати, висновки і рекомендації, викладені в дисертації, є достатньо аргументованими, логічно взаємопов’язаними і несуперечливими, та характеризуються високим рівнем обґрунтованості, про що свідчить структурна побудова й зміст дисертації, використання інформації, отриманої в результаті пошуку, виконаного автором, широкий перелік систематизованих та кваліфіковано опрацьованих автором фундаментальних робіт вітчизняних і закордонних науковців.

Наукову новизну роботи можна згрупувати в наступні пункти:

По-перше, заслуговує на увагу те, що в роботі християнська антропология вперше досліджується в розрізі релігійної філософії, предметом якої людина передусім постає як похідне від надприродного начала; при цьому розмежовуються поняття “християнської антропологии”, “релігійної антропологии” та “антропологии релігії”, визначено темноральні межі й зміст поняття “сучасна християнська антропология” в її конфесійних варіаціях при

дотриманні компаративістського підходу в процесі аналізу відмінностей, притаманних різним вченням.

По-друге, цінними в теоретичному та прикладному аспектах є обґрунтовані в роботі основні напрямки православної антропології (патристична, неопатристична, практична та різні модерні варіанти) з акцентуванням уваги на роль спілкування любові в пізнання Бога та тенденції поступового оновлення антропології відповідно до запитів сучасності, хоча й з різними темпами змін у різних церквах.

По-третє, обґрунтовано характерну для католицької антропології тенденцію невпинного зміщення акцентів із онтологічного спектру в площину соціальну, що спричинило домінування на початковому етапі персоналістської парадигми в тлумаченні положень антропології, а в подальшому опору на інструментарій і категоріальні засоби феноменології, герменевтики, екзистенціалізму і спробами їх синтетичного поєднання з принципами августинізму, схоластики (томізму), метафізики, неотомізму тощо.

По-четверте, визначена антропологічна парадигма численних теологічних течій протестантизму у вимірі протиріч секулярної теології й постсекулярності, традиціоналізму й екуменізму (класична, модерністська, секулярна концепції).

По-п'яте, значущою є систематизація й періодизація розвитку християнської антропології, визначення закономірностей її розвитку на кожному етапі, а водночас виділення ключової трансформації антропологічних концептів християнського богослов'я в бік форм сучасної антропології з діалектичним філософським впливом від доби патристики до сьогодення (с. 9—13).

При цьому в дисертаційному дослідженні набули подальшого розвитку положення про наявність повороту в онтологічних та антропологічних вченнях сучасних християнських богословів від акценту на релігійних відмінностях до пошуку спільної основи в баченні людського життя, а також висновок про те, що сьогодні відбувається суттєве переосмислення конфесіями антропологічних ідей як невід'ємної всієї теології (с. 14).

Детальне ознайомлення з текстом дисертації Т. В. Гаврилюк дає підстави

стверджувати, що підхід дисертанта до дослідження дискурсу антропології відзначається фундаментальністю, ґрунтовністю опрацювання.

Важливо відзначити обґрунтованість наведених дисертантом висновків, які базуються на раціональному використанні різноманітних методів дослідження, яке, власне, виконувалося на перетині різних галузей академічного релігієзнавства: методів сходження від абстрактного до конкретного, єдності історичного й логічного, каузального аналізу, типологічного методу, структурно-функціонального аналізу тощо. Ці та інші загальнонаукові методи (аналізу й синтезу, порівняння й узагальнення) забезпечили логіку і системність досягнення і викладу результатів дисертаційного дослідження. Методологічна основа дослідження є вмотивованою.

Справляє позитивне враження широка джерельна база роботи. При цьому недостатня розробленість вітчизняним релігієзнавством антропологічної проблематики спонукала дисертанта звернутися до численних іншомовних джерел. Все це свідчить про ґрунтовне опрацювання проблеми і високий рівень наукової підготовки автора, його наукову зрілість.

Необхідно також відзначити добру структурованість роботи, логічність викладу, якісне оформлення її наукового апарату.

У вступі чітко обґрунтовано актуальність проблеми, науково коректно сформульовано мету, яка узгоджується з темою та конкретизується у завданнях, чітко окреслено об'єкт і предмет роботи. Логічно окреслено систему використаних у роботі дослідницьких методів.

У першому розділі дисертаційної роботи "Теоретико-методологічний аналіз особливостей християнської антропології" автор аргументовано робить загальний огляд особливостей формування антропологічних вчень доби раннього християнства. Можна в цілому погодитися з тим, що в роботі на основі аналізу визначено, що основними джерелами формування християнської антропології слід вважати біблійні тексти, давньогрецьку філософію, вчення отців церкви, містичні переживання апологетів. Справедливо виділені основні

питання ранньохристиянської антропології, серед яких слід відзначити питання образу та подоби Бога в людині, питання дихотомічної (трихотомічної) природи людини та ін.

Водночас було досліджено стан вивчення проблеми в науковій літературі, а також загальну методологію академічного релігієзнавства, тенденції її розширення та змін, на базисі якої досліджується християнська антропологія.

Таким чином, даний розділ, присвячений огляду літератури з теми дослідження та аналізу теоретичних підходів до проблеми, постає необхідним підґрунтям для подальшого наукового дослідження проблеми через порівняльний аналіз основних положень антропології, представлених у трьох провідних течіях християнства.

У другому розділі роботи “Догматична та соціокультурна детермінація розвитку антропологічних уявлень православ’я ХХ-ХХІ століть” дисертант вдало аналізує особливості православного вчення про людину та тенденції його змін у новітню епоху.

На нашу думку, цінними є висновки автора про те, що саме соціокультурні детермінанти початку ХХ століття створили ті передумови, за яких як православне богослов’я в цілому, так і його антропологія, зокрема, потребували оновлення відповідно до запитів часу. Не можна не погодитися й з тим, що в подальшому у контексті поступової модернізації, філософізації та екуменізації богослов’я відбувається якісне переосмислення антропологічного змісту багатьох понять та категорій. Суттєвою є прив’язка роздумів автора до вітчизняного терену, аналіз вчення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета в плані осмислення антропологічних проблем (с. 155-157).

Третій розділ “Переосмислення основних антропологічних ідей католицизму в контексті трансформаційних процесів в суспільстві ХХ-ХХІ століть” містить аналіз змісту та форм антропологічних пошуків основних напрямків теології західного християнства, що, згідно справедливого висновку автора, відбуваються під впливом соціальних катаклізмів, модернізації, глобалізації, поширення мережевої економіки тощо. Значна увага приділена

рішенням II Ватиканського собору, зокрема тим, які сприяли подальшому розвитку католицької антропології, тенденціям формування новітньої теології та антропології в контексті сучасної концепції інтегрального розвитку людства.

У четвертому розділі “Соціальний, культуротворчий і світоглядний потенціал протестантської антропології в сучасному суспільстві” акцентується увага не просто на зверненості протестантської теології XX ст. до проблем людини, але й на формуванні антропологічно орієнтованого богослов'я. При цьому з'ясовується обумовленість таких трансформацій численних течій сучасного протестантизму кризовими явищами в розвитку західного суспільства, соціальними потрясіннями, суперечливими наслідками прагматизації освіти тощо. Дисертантка наголошує на тому, що вихід із ситуації богослови знаходять в апеляції до новітніх течій ідеалістичної філософії, які намагаються дати відповідь на питання, що ставить людина в чужому для неї світі.

Завершується робота досить розгорнутими висновками, які впливають зі змісту роботи, які є логічними й слугують віддзеркаленням основних результатів дисертаційної роботи.

Виходячи з аналізу основної частини дисертації, можемо дійти висновку, що поставлені мета й завдання дисертаційної роботи в ході виконання дослідження були досягнуті, а дисертація постає як завершена наукова кваліфікаційна праця.

Основні положення і результати дисертаційного дослідження викладено у 45 наукових працях, у тому числі одноосібній монографії, 5 зарубіжних виданнях, 20 статтях, видрукованих у вітчизняних фахових виданнях, і 19 тезах виступів на наукових конференціях. Таке представлення результатів наукової роботи є достатнім. Кількість публікацій, обсяг, якість, повнота висвітлення результатів та розкриття змісту дисертації відповідає вимогам ДАК України та “Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника”. Зазначені публікації повною мірою висвітлюють основні наукові положення дисертації.

Основні ідеї, висновки та практичні рекомендації дисертаційної роботи

пройшли належну апробацію й були оприлюднені на 19 науково-теоретичних і науково-практичних заходах (переважно міжнародних, а також всеукраїнських), які характеризуються широкою географією і вагомим представництвом. Характер праць дисертанта, в яких відображено положення дисертації і результати проведених досліджень, спрямованість науково-практичних конференцій, де відбувалася апробація дисертаційного дослідження, достатньою мірою розкривають дослідницьку проблему дискурсу християнської антропології.

Результати дисертаційного дослідження характеризуються, на наше переконання, теоретичною й практичною значущістю. Вони можуть бути використані: а) при подальшій розробці теоретичних питань розвитку сучасного християнства; б) при підготовці концепцій національно-державного будівництва; в) у навчальному процесі, а саме при викладанні таких дисциплін, як релігієзнавство, антропологія релігії, філософія релігії, психологія релігії, історії та феноменології релігії у вищих навчальних закладах; г) у діяльності державних органів та ЗМІ при вирішенні питань міжконфесійного та етнорелігійного значення тощо.

Ознайомлення з матеріалами дисертаційної роботи та авторефератом дисертанта дають змогу впевнитися у ідентичності основних положень дисертаційної роботи й змісту автореферату, який відповідає вимогам, що висуваються МОН України.

Позитивно оцінюючи в цілому дисертаційне дослідження, слід все висловити і деякі зауваження, які мають, на нашу думку, місце в роботі.

По-перше, суперечливою є теза, що “проти космізму античної філософії християнство проголошує людиноцентризм” (с. 25), на основі чого напрошується думка про те, що ранньохристиянський гуманізм перевершував гуманізм античний. Проте відомо, що християнський світогляд власне є теоцентричним на відміну від світогляду античного, антропоцентричного. В патристиці немає ідеї, що “людина є міра усіх речей”. А космізм домінує переважно в ранній грецькій філософії. До того ж, далі сам автор наголошує, що

“через відсутність у християнстві догмату про людину, богословська антропологія ніколи не була центральною проблемою богослов'я і не являється нею і сьогодні. Уявлення про людину розглядаються в контексті основоположних проблем віровчення - ідеї Бога, еклесіології тощо” (с. 116). Тобто, людина в ранньому християнстві значуща як образ Божий, а не сама по собі, до того ж цей образ Божий розглядається як безнадійно спотворений, як такий, що може бути відновлений лише в іншій реальності.

По-друге, дискусійною є думка, що “представники російської школи богослов'я створюють антропологію, звернену до світу, в якій людина розглядається в контексті її цілісної природи” (с. 165). Проте, як засвідчує історія теологічної думки, в російському богослов'ї завжди домінував візантинізм, ідея аскетизму протиставлялася служінню суспільству, мали місце тоталітарне мислення, некритичність (церква, як згодом і компартія, ніколи не помилялася навіть у дрібницях!), негативне ставлення до світу й культури, сприйняття людини як раба Божого (а не співробітника), що згодом піддавали гострій критиці В. Соловйов, М. Бердяєв, С. Булгаков та ін.

По-третє, автору можливо слід було б докладніше зупинитися на ісихазмі, окреслити міру представлених у ньому ідей гуманізму. Оскільки, говорячи про антропологію ісихазму, автор зазначає, що, на думку окремих дослідників, ісихасти “здійснюють конструктивний внесок в розвиток постсекулярної парадигми, в якій спостерігаються спроби подолання старої конфронтації релігійної та секулярної свідомості та культури” (с. 166). Проте існують думки про відірваність ісихастів як виразників містичного напрямку від світу, культури, що його богословський ізоляціонізм обумовлює непримиренну боротьбу з усім неправославним і фактичне зведення культури лише до культури ікони.

По-четверте, аналіз бібліографії засвідчує, як нам видається, потребу ширшого використання сучасної релігійної періодики, що дає змогу поглибити розкриття сучасних тенденцій християнської антропології, проблем релігійної антропології на повсякденному рівні релігійної свідомості.

По-п'яте, в дисертації, на нашу думку, в розділах 3 і 4, присвячених аналізу антропології католицизму й протестантизму, слід було б посилити прив'язаність до вітчизняного конфесійного ґрунту.

По-шосте, часом у дисертації зустрічаються точки зору богословів, філософів, щодо яких не визначена позиція автора. Так, посилаючись на Ж. Марітена дисертант зазначає: “Усвідомлення справжнього призначення людини та реалізації її прагнення до вищої мети можливі лише в християнстві, оскільки “християнське громадянство настільки принципово антиіндивідуалістичне, настільки принципово - персоналістичне” (с. 174). На жаль, авторський коментар такого неоднозначного судження відсутній.

В той же час слід зазначити, що озвучені зауваження не знижують в цілому позитивної оцінки дослідження. Дисертаційна робота на тему “Християнська антропологія в її сучасних трансформаціях” виконана вперше і поглиблює розвиток філософської науки, а сама вона є суттєвим внеском до системи релігієзнавства.

Дисертація є завершеною, самостійно підготовленою кваліфікаційною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані та практично цінні результати, що вирішують важливу наукову проблему, яка полягає у концептуалізації особливостей розгортання трансформаційних змін в розвитку сучасної християнської антропології в її конфесійних вимірах. Актуальність обраної теми дисертації, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота викладу в опублікованих працях повністю відповідають вимогам, які висуваються до докторських дисертацій.

Вищенаведене дає підстави зробити висновок, що дисертаційна робота “Християнська антропологія в її сучасних трансформаціях”, представлена на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук, відповідає вимогам

“Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника”, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, а її автор - Гаврилюк Тетяна Вікторівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11 - релігієзнавство.

Офіційний опонент: доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Української академії банківської справи

І. П. Мозговий

Підпис: <i>І. П. Мозговий</i>
засвідчую
провідний фахівець відділу кадрів
Української академії банківської справи

